

О. Г. Рябека,

кандидат політичних наук, Радник Заступника Голови Верховної Ради України, м. Київ

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

O. Ryabeka,

PhD in Political Science, Advisor to the Deputy Chairman of Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv

THE PROBLEM OF UKRAINIAN MIDDLE CLASS DEVELOPMENT

У статті досліджено економічну сутність поняття "середній клас", визначено основні ознаки, якими володіє середній клас. Проаналізована соціальна структура суспільства, що дало змогу визначити проблеми становлення середнього класу в Україні. Визначено, що формування середнього класу за допомогою соціальної політики держави має здійснюватися за такими пріоритетними напрямками: створення системи соціального захисту; організація інституту підтримки середнього класу; забезпечення зайнятості; збільшення людського потенціалу; формування трудового потенціалу.

The article inquires into economic essence of the "middle class" concept where the main features of the middle class are defined. The structure of the society is analyzed. It made it possible to identify the problems of the middle class in Ukraine. It was determined that the formation of the middle class with the help of the social policy should be made in the following priority areas: creating of social protection systems; organizing the institute of the middle class support; employment; human potential increase; formation of labor potential.

Ключові слова: середній клас, соціальна структура суспільства, розшарування суспільства, ознаки середнього класу.

Key words: middle class, social structure, stratification, middle class marks.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку економіки особливу значущість набуває питання підтримки становлення середнього класу. Середній клас як основний платник податків формує державний та місцеві бюджети, є значною споживчою групою, що визначає параметри внутрішнього ринку, забезпечує інвестиційний потенціал, виступає в ролі соціального стабілізатора через підтримку еліти та захист малозабезпечених верств населення, виконує функції носія демократії.

Ситуація в країні є нестабільною й суперечливою. В таких умовах дуже важко визначитися з пріоритетами й перспективами подальшого розвитку, а також з пошуком тих основ, які можуть забезпечити стабільність у суспільстві та гарантувати постійність його розвитку. Однією з таких основ на Заході є середній клас.

Становлення класичного середнього класу відбувається одночасно з виникненням товарного виробництва й розвивається в індустріальному суспільстві на ґрунті трудової приватної власності. Генезис інформа-

ційного суспільства спричиняє якісні перетворення середнього класу, а передумовами змін генетичної бази його формування стають наука, знання та інформація — провідні чинники системи суспільного виробництва. "Новий" середній клас у такому суспільстві базується на інтелектуальному капіталі, який є невід'ємним складником людського капіталу і, як результат, невідчужуваною власністю.

Можна стверджувати, що завдання виходу із системної кризи, яку переживає зараз країна, не може мати готових рішень, безпосередньо взятих із власного минулого або закордонного досвіду, і транслюватися в майбутнє. Разом з тим, слід відзначити схильність українців до консенсусної взаємодії при вирішенні суспільних протиріч, що є підґрунтям для конструювання механізму становлення середнього класу на основі соціальної злагоди. У свою чергу, залучення західного досвіду дозволяє визначити шляхи практичної реалізації цього механізму через взаємодію держави і громадянського суспільства й поступовим переходом до державно-громадського управління соціальними процесами. Усі ці обставини актуалізують проблему становлення середнього класу, адже без нього гарантувати стійкість і стабільність в українському суспільстві досить складно.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

За останні два десятиліття проблематиці феномена середнього класу у вітчизняній і закордонній суспільній думці присвячено чимало робіт. Серед найбільш опрацьованих аспектів проблематики становлення середнього класу в умовах соціальних змін можна виокремити такі: соціальні відносини в сучасному українському суспільстві (В. Бакіров, С. Бродська, В. Ворона, Є. Головаха, Н. Коваліско, О. Куценко, М. Макеев, С. Оксамитна, А. Ручка, А. Хижняк, Ю. Яковенко та ін.); соціальні проблеми становлення середнього класу в Україні (В. Бурега, Л. Бизов, В. Грицанюк, В. Козьма, І. Кіянка, В. Рябіка, Г. Світа, О. Симончук та ін.); сучасні тенденції розвитку середнього класу в економічній сфері українського суспільства (О. Барановський, І. Бондар, Є. Бугаєнко, В. Бідак, А. Гальчинський, В. Геєць, М. Гуць, Т. Кір'ян, Н. Ковальова, В. Лич, В. Мандибура, Г. Мещанинова, Н. Сітнікова, О. Савченко, А. Саввов, О. Сологуб, М. Шаповал, Г. Ярошенко, О. Яременко та ін.). Сутність соціальної структури суспільства вивчали зарубіжні та вітчизняні вчені: А. Мюллер, Ш. Фур'є, В. Андрущенко, Н. Горлач, А. Кравченко, Р. Ривкін. Становлення та розвиток середнього класу досліджували Г. Грейсон, Е. Гідденс, Л. Ергард, Т. Заславська, Ж. Мок, Е. Райт, Е. Ріхерт.

У цілому, незважаючи на ступінь вирішення проблематики становлення середнього класу, ряд принципів питань залишається дискусійним і до кінця невирішеним, а саме: які критерії його виявлення, ідентифікації та самоідентифікації; яким чином він співвідноситься з найближчими до нього групами: елітою й незаможними; представники кримінального світу і "тіньовики"-господарники входять до нього чи ні; які загальні умови необхідні для його зародження й розвитку; під дією яких факторів відбувається його

становлення в сучасному суспільстві і чи є універсальні чинники, що сприяють його розвитку; які позитивні функції у суспільстві він виконує і в чому полягає його історична місія; які подальші перспективи середнього класу в умовах сучасного світового розвитку. Невирішеність або часткове вирішення цих питань найбільшою мірою свідчить на користь актуальності обраної теми дослідження та її практичної значущості.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою написання статті є дослідження середнього класу в умовах трансформацій сучасного українського суспільства.

Об'єктом дослідження є процес становлення середнього класу в Україні.

Предмет дослідження — теоретичні засади вивчення середнього класу в сучасному українському суспільстві трансформаційного періоду.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Потенційно середній клас — найбільш активна частина населення з високою роллю свободи і творчості в ціннісній ієрархії. У самому середньому класі процеси трансформації приводять до посилення значення нового середнього класу як його найбільш динамічної частини, чие благополуччя безпосередньо пов'язане з долею країни. Тому для перспектив розвитку України вкрай важливим є формування та впливовість середнього класу як прогресивного елементу створення дієвої системи соціального партнерства [5].

За визначенням німецького вченого Л. Ергарда "середній клас — це та верства населення, яка об'єднує або прагне об'єднати людей, що власною трудовою діяльністю забезпечують своє існування". Людвіг Ергард охарактеризував середній клас як "людей, якісними ознаками яких є почуття власної гідності, незалежність поглядів, самостійність, соціальна стійкість, сміливість поставити своє існування в залежність від результативності власної праці і бажання заявити про себе у вільному суспільстві і вільному світі" [1].

Середній клас — це соціальний прошарок, який забезпечує стабільність суспільства. Крім того, в існуванні середнього класу зацікавлений бізнес, бо представники цього соціального прошарку забезпечують платоспроможний попит. У середнього класу грошей більше, аніж потрібно для виживання, тому його представники вільні в економічному виборі [5].

У розвинених країнах чисельність середнього класу складає близько 60%, однак, на думку експертів, в Україні цей прошарок суспільства становить не більше 15% [3]. Останнім часом величина середнього класу в соціальній структурі суспільства західноєвропейських країн та США почала зменшуватися. Серед причин — політичні, соціальні та економічні умови, які швидко погіршуються. Частина середнього класу, що пододала економічні труднощі, наближається до вищого класу, інша ж частина бідніє, зрощуючись з нижчим класом [5]. Отже, постає проблема надто великого розшарування суспільства через невеликий відсоток середнього класу.

Зазначимо ознаки, якими володіє середній клас:

1. Стабільні доходи (не менше рівня середньої заробітної плати) та економічна незалежність.
2. Доходовий стиль життя — наявність власного житла та автомобіля, можливість провести відпустку за кордоном тощо.
3. Високий рівень освіти.
4. Професійний статус громадянина, тобто кваліфікація працівника.
5. Професіоналізм.
6. Активна громадянська позиція.
7. Висока самооцінка, яка ґрунтується на усвідомленні своєї значимості в громадському житті.

Однак, за словами економіста Євгенії Ахтирко, якщо у розвинених країнах Європи до середнього класу належать люди з середнім рівнем доходу, то в Україні до цієї категорії належать ті, чия зарплата значно перевищує середню [3].

У грудні 2012 за даними фахівців Державної служби статистики України отримана українцями заробітна плата становила:

- менш 1134,00 грн. заробляли 5,2% українців (1134 грн. — розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб в грудні 2012 р.);
- 1134,01—1500,00 грн. — 19,6%;
- 1500,01—2000,00 грн. — 14,1%;
- 2000,01—2500,00 грн. — 11,9%;
- 2500,01—3000,00 грн. — 10,0%;
- 3000,01—3500,00 грн. — 8,1% (3377 грн. — розмір середньої зарплати в Україні в грудні 2012 р.);
- 3500,01—3750,00 грн. — 4,2%;
- 3750,01—4000,00 грн. — 3,7%;
- 4000,01—4500,00 грн. — 5,0%;
- 4500,01—5000,00 грн. — 4,2%;
- Більше 5000,01 грн. — 14% [7].

За даними держкомстату України середня зарплата за грудень 2012 року склала 3377 гривень. Заробітну плату рівну або вище середньої отримували близько 39% українців. Однак середній рівень доходу не єдина ознака представника середнього класу, через це виникає безліч "квазі-класів".

Так, наприклад, особистість, яка не має середнього рівня доходів не можна віднести до середнього класу, але наявність прекрасної освіти не дозволяє віднести її і до нижнього класу. Бізнесмени, які не мають вищої освіти, не вміють користуватися комп'ютерними технологіями повністю вписуються в середній клас за доходами, але не відповідають іншим показникам.

Зазначені проблеми підтверджують, що в Україні необхідні зміни в підтримку середнього класу, переліком:

- послаблення податкового тиску на малі підприємства;
- підвищення податків для великого бізнесу;
- проведення фінансової амністії доходів малих підприємств;
- запровадження податкових канікул для малого бізнесу;
- підтримка працюючого населення;
- забезпечення зростання заробітної плати;

— запровадження обов'язкової диференціації оплати праці в залежності від кваліфікації працівника (рівень освіти, трудовий стаж тощо);

- підвищення рівня громадянської активності;
- захист інтелектуальної власності;
- підтримка ініціативності та інновацій.

Специфіка становлення середнього класу в Україні пов'язана з особливостями її пострадянського розвитку, до яких слід віднести: впровадження бюрократією ринкових відносин у суспільстві; неорганічну модернізацію; панування державного сектора економіки над приватним; неринковий тип мислення більшості населення; хвилеподібний характер становлення громадянського суспільства.

Причини, що ведуть до економічної дестабілізації й соціальної ерозії середнього класу, багатоманітні й різноманітні. Стабільності економічного становища середнього класу загрожують делегалізація й аутсорсинг, тобто перенесення промисловими підприємствами й компаніями третинного сектору своїх виробничих і операцій у країни з низькими виробничими витратами.

Зміцнення позицій неоконсерваторів веде до зсуву пріоритетів від цілей побудови суспільства повної зайнятості до економічної свободи й необмеженого індивідуалізму. Неоліберальна економічна політика, поставлена на службу інтересам вищого класу, виражається в зниженні податків для багатих і, як наслідок, у скороченні доходів державної скарбниці. У підсумку держава починає відмовлятися від ряду соціальних функцій, позбавляючи середній клас — головного бенефіціара "політики благоденства" — його політичного статусу. Нарешті, традиційний спосіб життя середнього класу також перетерпає трансформацію, викликану підвищеною конкуренцією на ринку праці, зниженням доходів і ростом вартості важливих соціальних послуг — освіти й охорони здоров'я [5].

Стосовно перспектив розвитку середнього класу в Україні слід підкреслити, що для успішності цих процесів потрібно, в першу чергу, подолати такі труднощі: теоретико-методологічні (забуття методологічної тези про єдність і взаємовідповідність продуктивних сил і виробничих відносин); соціально-економічні: великий процент іноземного капіталу в економіці країни; зв'язок вітчизняного (особливо фінансового) капіталу з владою; збереження державного регулювання в економіці; відсутність спрямованості економічної політики держави на формування й підтримку середніх верств населення; міграційні процеси (українців за кордон); особливості реформування земельних відносин та ін.; соціально-політичні: панування бюрократії як контрагента суспільства; соціальна безвідповідальність правлячої еліти; орієнтація влади на інтереси переважно верхньої верстви суспільства й підприємництва; відсутність консенсусу всередині правлячої еліти й серед більшості населення щодо національних інтересів країни; соціально-культурні: в середньому класі відсутні критерії групової ідентичності і єдності цінностей цієї групи в цілому; відсутність культури конкуренції й партнерства та ін.

Соціальній стабільності може загрозовувати розрив доходів крайніх децильних груп населення. Крім

того, використання соціального середовища як стимулу економічного середовища потребує посилення етичних основ життя, цінності кваліфікованої праці, рівня культури населення — загального та духовного виробництва. В свою чергу, рішення цих питань пов'язане з якістю соціальної інфраструктури, в тому числі — інфраструктури діяльності в сфері духовної культури (комплекс умов, що забезпечують мотиви та функціонування освіти, підвищення культурного рівня, організації дозвілля). Втім, зростання продуктивності соціально-економічної системи — похідна від рівня соціального управління всіма складовими соціальної (і не тільки) сфери та гармонізації їх діяльності. Відповідно для майбутнього народу погано, коли творці інтелектуального продукту позбавлені платоспроможного попиту в країні та мають альтернативу — виїзд з неї або жебрацтво на батьківщині. Ще складніше, якщо країна може стати магнітом для недобросовісного бізнесу та міжнародного криміналу або просто нероб [6].

Для українського суспільства найбільш прийнятним механізмом оптимізації становлення середнього класу є соціальна злагода як результат залучення потенціалу й можливостей толерантності, діалогу, компромісу, консенсусу як атрибутів прояву оптимальної взаємодії конкуренції та партнерства. Досягнення консенсусу сприяє встановленню суспільної злагоди, практична реалізація якої можлива через політичну діяльність суб'єктів домовленості, тобто через взаємодію держави і громадянського суспільства у процесі становлення середнього класу [2].

З розвитком середнього класу корелює здійснення переходу до інноваційної моделі розвитку, підвищення конкурентоспроможності бізнесу, зростання інвестиційної активності та успішної реалізації інфраструктурних проектів

Міцність цивілізацій залежить в основному від стану внутрішніх справ: тиск ззовні може стати не тільки руйнівним, але й розвиваючим. Водночас, як правило, протестні рухи в історії — ознака не максимального пригноблення, а певного послаблення гніту.

Причому суттєвим для стабільного стану держави є положення саме середнього класу суспільства як його соціальної основи, хоча породження громадських інновацій частіше є надбанням проміжних прошарків населення [6].

ВИСНОВКИ

Формування середнього класу за допомогою соціальної політики держави має здійснюватися за такими пріоритетними напрямками: створення системи соціального захисту; організація інституту підтримки середнього класу; забезпечення зайнятості; збільшення людського потенціалу; формування трудового потенціалу.

Література:

1. Александрова О.С. Специфіка становлення та розвитку середнього класу в умовах перехідного періоду сучасного українського суспільства: монографія / О.С. Александрова. — Суми: Університетська книга, 2008. — 336 с.

2. Александрова О.С. Взаємодія конкуренції та партнерства як фактор розвитку середнього класу в Україні: філософський аналіз: монографія / О.С. Александрова. — К.: Вид. ПАРАПАН, 2009. — 252 с.

3. Ерхард Л. Добробут для всіх / Л. Ерхард. — М., 1991. — 108 с.

4. Ковальов О.С. Середній клас як чинник культурної інтеграції українського суспільства / О.С. Ковальов // Науковий вісник Чернівецького університету. — 2012. — Вип. 414—415. — С. 94—99.

5. Хмелевський М.О. Середній клас як індикатор розвитку, економіки і характеру політичної системи [Електронний ресурс] / М.О. Хмелевський // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. — 2012. — Вип. 9. — С. 387—389. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Upsal_2012_9_95.pdf

6. Шедяков В.Є. Маяки середнього класу в політичному процесі, або формування середнього класу в системі модернізації країни та визначенні якості суспільної безпеки [Електронний ресурс] / В.Є. Шедяков // Політологічні записки. — 2012. — № 6. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Polzap_2012_6_9.pdf

7. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

References:

1. Aleksandrova, O. S. (2008), *Spetsyfika stanovlennia ta rozvytku seredn'oho klasu v umovakh perekhidnoho periodu suchasnoho ukrains'koho suspil'stva* [Specificity of formation and development of the middle class in the transition period of the modern Ukrainian society], *Universytets'ka knyha*, Sumy, Ukraine.

2. Aleksandrova, O. S. (2009), *Vzaiemodiia konkurentsii ta partnerstva iak faktor rozvytku seredn'oho klasu v Ukraini: filosof's'kyj analiz* [The interaction of competition and partnership as a factor in the development of the middle class in Ukraine: a philosophical analysis], *PARAPAN*, Kyiv, Ukraine.

3. Erkhart, L. (1991), *Dobrobut dlia vsikh* [Prosperity for all], Moscow, Russia.

4. Koval'ov, O.S. (2012), "The middle class as a factor of cultural integration of Ukrainian society", *Naukovyj visnyk Chernivets'koho universytetu*, vol. 414—415, pp. 94—99.

5. Khmelevs'kyj, M. O. (2012), "The middle class as an indicator of development, the economy and the nature of the political system", *Upravlinnia proektamy, systemnyj analiz i lohistyka. Tekhnichna seriiia*, vol. 9, pp. 387—389.

6. Shediakov, V. Ye. (2012), "Lighthouses of the middle class in the political process, or a middle class in system modernization and determining the quality of public safety", *Politolohichni zapysky*, vol. 6, [online], available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Polzap_2012_6_9.pdf (Accessed 20 September 2014).

7. State Statistics Committee of Ukraine (2014), *Statistical information*, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 September 2014).

Стаття надійшла до редакції 11.09.2014 р.